

„Kiber-szubkultúrák ”: internet és radikalizmus

A közösségi média, és tágabb értelemben a világháló tapasztalatai a fellelhető adatok már-már kontextualizálhatatlannak tűnően sokrétű jellege és mértéke mellett is azt sugallják, hogy a kibertér számos ideológiának, és rengeteg ezek által átítatott online csoportnak, „enklávénak” ad otthont. A szociálpszichológia által jól ismert csoportpolarizációs jelenség tükröződik azon radikális online mozgalmak tevékenységén, amelyek immár a világhálós sokszínűség nagy nyerteseinek tekinthetők.

Kulcsszavak: *világháló, közösségi média, csoportpolarizáció, radikalizmus*

Szerzői információ:

Iványi Márton arab filológus és újmédia kutató 2010-ben végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának arab-kommunikáció szakpárján. 2011-ben a Budapesti Kommunikációs Főiskolán politikai kommunikációs elemző posztgraduális képzést szerzett. 2012 óta a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskolájának PhD-hallgatója, kutatási témája a közösségi média vélt vagy valós katalizátori szerepe a társadalmi mozgalmakban.

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Iványi Márton. „„Kiber-szubkultúrák ”: internet és radikalizmus”.

Információs Társadalom XIV, 2. szám (2014): 45–65.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.XIV.2014.2.3>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Iványi Márton

„Kiber-szubkultúrák¹”: internet és radikalizmus

2014. augusztus 19-én ezelőtt a Youtube videomegosztó portálra felkerült egy az Iszlám Állam dzsihadista szervezet által készített, vitatott hitelességű videó, amelynek képsorain állítólag egy amerikai újságíróat gyilkolnak meg. Ezt követően a felvételek a Twitter ismeretségi hálózat és mikroblog-szolgáltatás révén az egész világhálót bejárták.

A Chicagói Egyetem oktatója és a változatos közérdeklődésre számot tartó témákban gyakran állást fogláló jogtudós, Cass Sunstein (2009: 47) feleleveníti, hogy évekkkel ezelőtt a világhálón megosztottak egy bombák (amellyel különben az oklahomai robbantást is végrehajtották) készítésére vonatkozó utasításokat tartalmazó *Terrorist's Handbook*-ot, és hogy a coloradói iskolai lövöldözést elkövető diákok is futtattak egy hasonló oldalt. A szerző a nevezett tapasztalatok fényében arra a következtetésre jut, hogy: „a terroristák és szélsőséges csoportok már régóta kommunikálnak az interneten, gyakran összeesküvésekről és bombakészítési képletekről” (Sunstein, 2009: 48).²

Ezek persze szélsőséges esetek, ám elárulnak valamit egy dezintegrált szóláspiaci absztrakciójának lehetséges következményeiről. A világháló megannyi előnye mellett is, jellegéből adódóan egyre kisebb darabokra [niche] tördel szét. Ilyesformán, a világháló minden információkat megosztó, összekötő jellegével együtt is: külön csoportokra bont.

A nyilvánosság-online radikalizmus „hibridtéma” aspektusaival már az elmúlt időszakban egy, a *Jel-Kép* folyóiratban (Iványi 2014a) megjelent tanulmány keretében foglalkoztam. Jelen elméleti megközelítés a korábbi látómezőt – bár annak perspektíváival nem helyezkedik szembe és részben annak vizsgálati anyagára is támaszkodik – meghaladja. A korábrinál tágabb horizontra tekint, amennyiben a csoportpolarizáció tekintetében felvet egy szociálpszichológiai megközelítést és az online közösségi hálózatokon

¹ A kifejezés a Cass Sunstein *Republic.com 2.0* című művéből ismert *cyberbalkanization* fogalom mintájára, annak tartalmával bizonyos értelemben vitába szállva született (Sunstein 2009).

² A szerző különben az állami szabályozás szükségessége mellett száll síkra, azon folyamatok tovaterjedésének megakadályozása érdekében, amelyeket e tanulmány részletesen ismertet. Egy másik perspektívából maguk a hatalmi válaszok teszik fel a kérdést, hogy a világhálós alkalmazások a nyilvánosság absztrakt, elektronikus agoráját testesítik-e meg – ezzel kapcsolatban bővebben l. Iványi, Márton (2014) *Közösségi média: a nyilvánosság elektronikus agorája vagy posztmodern panoptikum?* In: *Médiakutató* 2014. nyár.

élénken jelen lévő radikális politikai szélsőségek mellett a radikális zöld mozgalmak empíriájából is merít.³

A csoportpolarizáció, és azt megtestesítő világháló „enklávék” és „visszhangkamrák” (Sunstein 2009: 11) jóval túlmutatnak a terrorizmuson – amely ugyanakkor részben éppen az itt tárgyalt társadalmi dinamikák miatt válik lehetővé. A figyelemfelkeltő felütésnek szánt terrorista kézikönyv által sugallt fekete-fehér képnél – amelyen megjelennek „jó csoportok,” illetve „rossz csoportok” – természetesen a különféle közösségeknek egy jóval színesebb kavalkádja figyelhető meg az online közösségi hálózatokon és tágabban, magán a világhálón. Az internet végső soron soha nem volt egy olyan közösségi tér, amelyből visszalépés lenne egy „enklávékát” tartalmazó webes szféra kialakulása, és itt tulajdonképpen szembehelyezkedünk Sunstein érvelésével is.

Mégis, ennek a tünet-együttesnek egy lehetséges – noha semmiképpen sem törvényszerű – szociológiai szövődménye az, hogy – tekintve, hogy az interneten fellelhető különböző csoportok markánsan különböző nézőpontokat látnak és hallanak, vagy eltérő témákra összpontosítanak – a kölcsönös megértés megnehezedik, és egyre nehezebbé válik azon problémák megoldása, amelyekkel egy társadalom együttesen szembenéz.

A fentebbi sorokban oly felfogásnak adtunk kifejezést, mely teljes ellentétben áll azon kiindulóponttal, melyből a világháló működését gyakran megítélni és tárgyalni szokás. Miszerint a világháló a nyilvánosság elektronikus agorája, sőt egy demokratizáló médium (Iványi 2014b). Ezt az értelmezést hívja párbajra az a nézőpont, példákval illusztráljuk azt, hogy bizonyos eszmerendszerek milyen mértékben is vannak jelen a világhálón, különös tekintettel a radikális eszmeáramlatokra.

Nyilvánosság és csoportpolarizáció

Az előzőekben már többször idézett szerző, Cass Sunstein (2009: 94–95) a településtudományokkal, azon belül is különösen az építészettel foglalkozó Jane Jacobs nyomán az internetre, mint köztérre tekint, a parkokhoz, az utcákhoz hasonlítja, s a köztér funkcióit kéri számon rajta. A metaforikus gondolatmenetet továbbszöve, egyszersmind a tárgyi valóságot az allegória alapjául megtevé ez a nyilvánosság széttöredezhet – még hozzá az úgynevezett csoportpolarizáció miatt.

Itt fontos lehet megjegyezni, hogy a neten talán soha nem volt egységes nyilvánosság, és soha nem volt az olyan egységes közösségi tér sem, ami „széttöredezhetett” volna, vagy amiből visszalépés lenne a továbbiakban bemutatott „enklávék” felbukkanása, ugyanakkor a szerző által leírt folyamatok nem is járulnak hozzá egy ilyen agora, integrált szóvásár – nevezük Sunstein nyomdokain így – kiépüléséhez sem. Véleményünk szerint éppen ezért széttöredeződés helyett inkább párhuzamos, részben zárt, világhálós szubkultúrák létrejöttéről van szó, amelyek megjelenésének megértéséhez szükség lehet az egyén és a társas környezet kölcsönhatásaival foglalkozó szociálpszichológiára. A társadalomlélektan által jól ismert csoportpolarizáció a csoportdinamika egyik alap-

³ A két kategória a közös „radikális” jelző ellenére egymástól meglehetősen távol esik, ezért indokolt a radikalizmus és az ideológia fogalmak értelmezése is, amelyekre a továbbiakban sort kerít.

vető folyamata, hiszen általa alakulnak ki és indulnak el a csoporton belüli gondolkodási folyamatok. Hátterében a társadalomtudományok négy hajlamosító tényezőt írnak le:

- 1) az információs befolyás, vagyis a meggyőző érvek elmélete [persuasive arguments theory] (Vinokur és Burnstein 1974) értelmében az emberek egyre jobban meggyőződnek saját véleményükről, amikor új, a saját álláspontjukat alátámasztó érveket hallanak.
- 2) A szociális összehasonlítás elmélete szerint a hangsúly leginkább a személyközi viszonyokon van, azaz az egyén célja az, hogy a többi csoporttag kedvező véleményt alakítson ki róla, ennek érdekében saját álláspontját alárendeli az uralkodó pozíciónak (Festinger 1954; Noell-Neumann 2001).
- 3) Az önkategorizációs elmélet alapja, hogy minden csoport sajátos társas normák gyűjteményével rendelkezik, amelyek a csoporton belüli normatív viszonyokat alakítják. (A norma a másokhoz kapcsolódás, a részvétel érzetét nyújtja.) A csoporttagok részvétele a csoportban a csoportkonformitáson keresztül történik, a konformitás az egyéni válaszok igazodását jelenti a csoportnormákhoz (Turner–Oakes 1989).
- 4) A magabiztosság, a szélsőségesség és a mások általi megerősítés: bizonyosság híján az emberek általában a centrum felé húznak, ám amint (ön)bizalomra tesznek szert, hajlanak a szélsőség felé, amit a mások általi megerősítés elmélyít (Sunstein 2009: 66–67).

Az elmúlt években számos tanulmány (Taylor és MacDonald 2002; Yardi et al. 2010) mutatott rá a világhálón,⁴ egyszersmind a közösségi média szférájában erre a jelenségre. Pszichológusok jutottak arra a megállapításra a Facebook és a Twitter tapasztalatai nyomán, hogy a „sarkosodás,” vagyis a nézetek megoszlása akár akkor is megtörténhet, ha nincs együtt fizikálisan a csoport. Ameddig egyének csoportja ugyanazzal az alapvéleménnyel áll elő egy adott témában és belső ellentmondásoktól mentes, egységes párbeszéd folyik, megfigyelhető a csoportpolarizáció.

Különösen magas ennek foka olyan esetekben, amikor a csoporttagok névtelenül találkoznak és egy közös önazonosságot és bizonyos fokú szolidaritást tanúsító csoport részének tekintik magukat, más szóval, ha hangsúlyt kap a csoportidentitás (Spears et al. 1990). Ezek alapján ésszerű lehet a feltételezés, hogy a csoportpolarizáció nagy valószínűség szerint előfordul, mi több extrémé válik olyan körülmények között, amikor a csoporttagság egyértelmű és az emberek nagyobb fokú névtelenségbe burkolóznak, amelyek természetesen a világhálós kapcsolattartás lehetséges jellemvonásai is (Wallace 1999), amelynek eredményeként világhálós „enklávék” jönnek létre.

A csoportpolarizáció lényege az, hogy egyes csoportok (a továbbiakban a fogalom szinonimájaként az „enklávé” kifejezést is használom) tagjai elzárkóznak a többiekől pusztán azért, hogy megőrizzék a kényelem egy adott fokát vagy életformájukat. A választásos csoportok ilyen célból különülnek el. Néhány csoport tolerálja a pluralizmust és inkább az önvédelemben érdekelt, nincsenek különösebben ambícióik és egyszerűen

⁴ Mínt hogy a világháló megkönnyíti azt, hogy az ember hasonlóan gondolkozó egyéneket találjon, megerősíti a közös ideológiával felruházott, ám földrajzilag szétszórt „peremközösségeket.” Ennél fogva atomfizikusok, focidrukkerek, Eurovízió-rajongók, milíciák tagjai stb. használják egymás felkutatására, információk csereberélésére és egymás szenvedélyének táplálására (Sunstein, 2009: 53).

csak nem akarják feladni különállóságukat. Más enklávék öntudatos társadalmi projektekkel – sőt, akár egyfajta „harci küldetéssel” is rendelkeznek – amely célja a többiek meggyőzése, megtérítése. Önelkülönítésük hátterében az áll, hogy tagjaik elkötelezettségét kívánják erősíteni hosszú távú, toborzási és (hit)térítői szándékaik szolgálatában.

„A terroristák is így működnek. A politikai pártok esetenként hasonlóan gondolkodnak, gyakran figyelmen kívül hagyva mások véleményét, kivéve, ha épp nevetségessé teszik azokat. Ha ezeken a helyeken linkeket kínálnak más oldalakhoz, azt azért teszik, hogy megmutassák, hogy a konkurens nézetek milyen veszélyesek vagy mennyire megvetendők. A bloggerek rutin-szerűen teszik ugyanezt.” (Sunstein 2009: 51).

A mi felfogásunk szerint az online közösségi hálózatok szférájában mindenekelőtt az ún. zárt csoportok [closed group] felelnek meg a csoportpolarizált „enklávéknak,” az oldalak [pages] inkább csoportközi térként foghatók fel. Az utóbbiak esetében is jobbra egy domináns értékrendnek és narratívának, véleménynek van kitéve a felhasználó, ám talán nem olyan intenzitással, mint a zárt csoportokban, amelyek gyakorlatilag olyan online közösségek, ahol a referenciacsoport tagjai fokozott kapcsolatban állnak egymással, egyfajta „alternatív online gettóban”.

Sunstein (2009: 6, 13) óva int az ilyen „információs selyemgubóktól” [information cocoons] és a „visszhangkamráktól” [echo chambers], amelyek értelmében az emberek elkerülik azokat a híreket és véleményeket, amelyek nem érdeklik őket, vagyis végeredményben a csoportok csak „magukkal” beszélnek.

Márpedig az internet kínálta perszonalizált tartalomfogyasztás révén, az egyre elszigeteltebb emberek és közösségek saját maguk „visszhangkamráivá” válhatnak és társadalmi feszültségeket okozhatnak. A nem kedvelt tartalmak korlátlan kiszűrése a szerző szerint (kiber)balkanizációhoz vezethet, kevés közös tapasztalatot, élményt indukál és egy „túlságosan megosztott” társadalom kialakulásával fenyeget (Sunstein, 2009: 79–80).

Sunstein metaforikus gondolatmenetét csak részben támasztja alá empiria, kiváltképp az általa alkotott kiberbalkanizáció kifejezés tekintetében. Tudniillik az egyetemi kapcsolattartást elősegítő, illetve katonai célokat szolgáló ARPANET zárt rendszerének kezdetei óta a világháló tartalmai exponenciálisan növekedtek, modulárisan, tehát egymástól független elemekből alkotva meg egy nagyobb rendszert, ami azonban soha nem volt és nem is lesz egységes, részben éppen a Sunstein-i észrevételek relatív igazságtartalma miatt. Tehát nem egy közösségi tér leépüléséről van szó, hanem arról, hogy az a leírt folyamatok eredményeként egyszerűen nem bontakozik ki. Következőleg a kiberbalkanizáció kifejezés használata tulajdonképpen indokolatlan. A Jugoszlávia szétesésére utaló geopolitikai szófordulatot különben egy állam vagy térség fragmentációja, kisebb, adott esetben egymással ellenséges viszonyban lévő, vagy nem együttműködő egységekre történő szétválása esetén használjuk.

Sunstein gondolatmenetével a megfogalmazástól eltekintve egyetértünk a kiberbalkanizációs jelenség ismérvei közül az „egymással ellenséges viszonyban lévő, vagy nem együttműködő” kitételt illetően. A szerző kutatása (2009: 55) alátámasztja, hogy abban az esetben, ha egy „pártos” [partisan] webhely foglalkozik is egy ellentétes véleménnyel, mindezt pusztán azért teszi, hogy rámutasson, az mekkora tévedés, vagy az mennyire rosszindulatú.

Mindez nyilvánvaló jelentőséggel bír a kommunikációs piacon, a különféle, jellegzetes identitással rendelkező csoportok tagjai egyre inkább csoporton belüli eszmecserékben vesznek részt. A fent leírt hatások várhatók a terrorista és gyűlöletkeltő csoportoknál, valamint mindenféle kevésbé szélsőséges csoportnál is. Ha a nyilvánosság „balkanizálódik,” és ha a különböző csoportok saját előnyben részesített kommunikációs csomagokat alakítanak ki, akkor a következmény a még erősebb balkanizáció lesz, amint a csoport tagjai egymást az eredeti gondolkodásmódjukkal megegyező, de szélsőségesebb álláspontok felé terelik. Ugyanakkor a hasonló gondolkodású emberekből álló különböző vitafórumok egyre távolabb kerülnek egymástól, egyszerűen azért, mert önmagukkal állnak vitában (Sunstein 2009: 66).

Egy heterogén demokrácia polgárai számára a – ha nem is széttöredezett, talán inkább soha nem egységesülő – „kommunikációs piac” pedig valóban számos, az egyénre és a társadalom egészére egyaránt leselkedő veszélyt hordoz. Az, hogy állandóan ki vagyunk téve egyféle nézetnek – néha az úgynevezett „kiber-kaszkádok”⁵ eredményeként – tévedésekhez és zavarokhoz vezet. Az pedig, hogy a meglévő nézeteket elsáncolja a folyamat, hazugságokat terjeszt, megnehezíti azt, hogy az emberek együttműködve kezeljék a közös problémákat, vagy éppen a szélsőségességet lendíti előre, a társadalom egészét érinti (Sunstein 2009: 94).

A csoportpolarizációs empiria tükrében elmondható: jelentős részét a szóban forgó nyilvánosság „töredékeinek” világszerte olyan radikális enklávék alkotják, amelyek – ahogy ezt más közösségek is teszik – napirendjük és gondolatköreik népszerűsítésére, továbbá támogatóik összefogására használják ezeket az oldalakat, mégpedig nagy sikerrel.

Hiszen miként a mindennapi életben, úgy a világhálón is számos ideológiát találunk. A szélsőséges, vagy radikális kategorizációnak, mint láttuk, nagy hagyománya van a szakirodalomban, most tekintsük át a releváns definíciókat és ennek tágabb összefüggéseit, elméleti alapjait.

Ideológia és radikalizmus

A politológiai szakirodalomban nincs egységes álláspont arra nézve, hogy egy gondolati rendszer milyen kritériumok mentén határozható meg ideológiaként. Ideológia alatt általában gondolatok olyan koherens halmazát értjük, amely egyfajta általános orientációt és nézőpontot ad. A kifejezés használható semleges (mindenki rendelkezik ideológiával)

⁵ A társadalmi hatás (nyomás?) és a megfelelő csoportdinamika az úgynevezett „kiber-kaszkádozásokban” is fellelhető, amellyel nap mint nap találkozni. A mindennapi életben gyakran előfordulnak információs és reputációs kaszkádok, amelyek során az egyén feladja személyes meggyőződését és felhagy azzal, hogy személyes információira hagyatkozzék. Klasszikus példa kiber-kaszkádozásokra a zeneszámok letöltése a világhálóról, ahol egy-egy dal zeneipar általi minősítése öngerjesztő folyamatokat indít el. Ki ne találkozott volna már vírusként terjedő szalagcímekkel és álhírekkel, internetes pletykákkal, viccekkel, összeesküvés elméletekkel, csalásokkal? Az önálló életre kelést követő „lavinahatás” során ezek a tartalmak óriási számban dagadhatnak elérve számtalan felhasználót. A világháló kiváló táptalajt biztosít az ilyen kaszkádoknak, ennek eredményeként pedig ezek vagy akár milliók hisznek el téves információkat, vagy mozdul el véleményük egy bizonyos irányba (Sunstein, 2009: 83-91). Ennek nagy a jelentősége egy „balkanizálódott beszédpiacon,” hiszen a helyi kaszkádok drámaian különböző irányba vihetik az embereket.

vagy negatív értelemben (mások álláspontja csak ideológia, szemben a mi tudományos igényességű elemzésünkkel). „Unidisziplináris” vilárendszer-elméletében Immanuel Wallerstein a kifejezést ennél szűkebb értelemben használja; olyan, a társadalmi életben hasznosítható koherens stratégiát ért alatta, amelyből politikai következtetések vonhatók le. Ebben az értelemben ideológiákról csak a francia forradalom óta beszélhetünk, amely után szükségessé vált koherens stratégiák kialakítása a politikai változás szüntelenül jelentkező követeléseivel kapcsolatában (Wallerstein 2010: 187-188).

A radikalizmus eszmerendszer, amely a fennálló társadalmi rend vagy annak valamelyik szegmense gyökeres, következetes, akár a szélsőségekig elmenő átalakítását hirdeti. Posztulátuma, hogy a mélyen gyökerező problémák megszüntetéséhez a szabályok és a rendszer gyökeres, mélyreható átalakítása szükséges: nem elegendő a felmerülő gondokon alkalmilag segíteni, ha eközben nem orvosoljuk, nem küszöböljük ki magát az okot, amely a bajoknak a forrása, mert így azok megismétlődhetnek. A radikalizmus ellenpólusa a tradicionalizmus és a konzervativizmus, vagyis a hagyományok és a fennálló társadalmi rendszer tisztelete, ami a meglévő bajok és társadalmi feszültségek ellenére a gyökeres átalakítások (a felforgatás) kockázatainak a megelőzését tartja a legfontosabb feladatnak.

Történelmi értelemben a radikalizmus a 19. és 20. század harmadik nagy ideológiája, a liberalizmus és a konzervativizmus mellett. A radikálisok általában úgy gondolják, a progresszív társadalmi változás nem csak elkerülhetetlen, hanem kívánatos is, s minél gyorsabban történnek meg a változások, annál jobb. Általában az a meggyőződés jellemző rájuk, hogy a társadalmi változások nem történnek meg maguktól, hanem szükség van arra, hogy az adott változásokban érdekelték aktívan előmozdítsák őket. Radikális ideológia például a marxizmus (illetve annak számos változata), de történelmileg korántsem ez volt az egyetlen befolyásos radikális ideológia. Egy másik nevezetes radikális ideológia az anarchizmus. A huszadik század utolsó évtizedeiben még számos irányzat jelent meg, amely igényt tartott a radikális ideológia titulására (Wallerstein 2010: 196). A mindennapi szóhasználatban radikalizmuson a fősodortól eltérő politikai vagy egyéb attitűdöt értünk.⁶

Egy önkényes Prokrasztész-ágy megvetése helyett a célom az, hogy e tanulmányban olyan online csoportokat, mozgalmakat vegyek szemügyre, amelyek az egyes földrajzi terület feletti hatalommal bíró politikai egyesülések periferiáján találhatóak mind funkcióikat, mind szellemiségüket tekintve (ez alól kivételt képez majd a radikális iszlám), önmeghatározásuk pedig gyakorta éppen ezen egyesülésekkel, vagy egyes alkotóelemekkel szemben megy végbe. Pozicionálásuk alapvetően rendszerellenes, retorikájuk gyakran agresszív jellegű és tevékenységük mindenképpen a csoportpolarizáció, az „enkklávék,” és a „kiber-szubkulturák” jelenségének kontextusában fogható fel.

Teljességre nem törekedhetek, ezért már itt jelezni szeretném, hogy számos olyan online mozgalom (a.m. társadalmi mozgalom erőteljes online jelenléttel) nem kerül górcső alá, amely a fenti feltételek közül néhánynak (akár azok többségének is) megfelel-

⁶ Bár a közvélekedésben gyakran inkább negatív minőséget testesít meg, voltak és vannak, akik úgy tartják, hogy a radikalizmus össztársadalmi szempontból nemcsak a legjobb, hanem sok esetben az egyedüli jó módszer; így például a 20. század elején Radó Sámuel a *Nyugat*-ban Bismarck államférfiúi nagyságát a radikális politikai-társadalmi megoldásaival magyarázta (Radó, 1912).

nek, és amelyekhez szintén a radikalizmus képzetét társítjuk. Szintén jelezném, hogy a szélsőségeséget és a radikalizmust természetesen nem tekintem szinonim fogalmaknak, mindazonáltal talán a politikai szélsőségek online jelenléte tekintetében a legnyilvánvalóbb a korábban tárgyalt csoportpolarizáció, valamint e csoportok és mozgalmak online bőségszarujából kézenfekvő meríteni.

Szélsőségesség az interneten

Egy tanulmány már a kilencvenes évek derekán arra a következtetésre jutott, hogy az emberek egyrészt csoportokban hajlamosabbak magukévá tenni szélsőséges álláspontokat, másrészt, hogy kifejezetten az online csoportokban az információ elégtelen megosztása folytán inkább születnek rossz személyi döntések (valójában kétszer akkora eséllyel, mint a hagyományos csoportban) (Hightower és Sayeed 1995: 2). Daniels (2009: 1) hasonló következtetésekre jutott a fehér felsőbbrendűségnek a digitális érában érzékelhető előretörésének okait és online mechanizmusait vizsgáló tanulmányában.

Sunstein (2009: 78) szerint lehetetlen azt mondani, hogy a korábban bemutatott csoportpolarizáció eredményeként enklávékba tömörülők általában a társadalom, vagy akár éppen a tagok számára kedvező irányba mozdulnának el, amint erre a nácizmus, a gyűlöletkeltő csoportok, terroristák, vagy szekták történelmi példái rávilágítanak.

A szélsőséges csoportok hagyományosan a szóbeszéd útján, vagy régebben röpiratokkal, a közelmúltban pedig szórólapokkal toborozták tagjaikat és terjesztették nézeteiket. Ezzel szemben a világháló lehetővé teszi azt, hogy a tagok a világ minden tájáról kapcsolatban álljanak, mégpedig valós idejű [real-time] beszélgetések keretében (Meddaugh és Kay 2009). Az internet hatalmas kincsnek bizonyult az ilyen csoportok számára az ölükbe hulló promóciós és tagfelvételi lehetőségek tekintetében, miként általa lehetővé válik az is, hogy tömegbázisukat kiterjesszék a fiatalabb közönségek irányába (Williamson és Pierson 2003). Egy online szélsőséges csoportnak nem kell szervezetiesleg a részét képeznie az olyan hagyományos frakcióknak, mint akár a Ku Klux Klan (Moody 2012).

Amíg számos oldal nyíltan és kifejezetten ellenséges vagy erőszakos, más csoportok hazafiasnak vagy jóindulatúnak tűnnek és ez az arculat összhangban van az adott platform felhívásaival (McNamee et al. 2010). Ezek a csoportok a következő célok érdekében munkálkodnak: tovább képezni a csoporttagokat és megnyerni ideológiájuknak a nyilvánosságot, ösztönözni a részvételt, jogot formálni az Isten általi elhivatottságra és az ebből fakadó privilégiumokra, valamint támadni a csoporton kívülieket (például a hatalmat és a médiát). Azok a csoportok, amelyek hatékonyan törekszenek e célok elérésére az online jelenléttel, inkább tudják erősíteni az identitásérzésüket és csökkenteni a csoporton kívüliek jelentette fenyegetéseket, valamint képesek új tagok toborzására is.

A 2009-es iReport jelentés több mint tízezer problémás, szélsőséges és terroristá oldalt azonosított. A jelentés tartalmaz honlapokat, közösségi hálózatokat, blogokat, hír- és a Youtube videomegosztó portálon regisztrált csoportokat. Az eredmények azt mutatják, hogy az internet folyamatos terjedésével a szélsőségesek új meg új utakat találnak, hogy érvényesítsék alternatív, adott esetben gyűlölködő napirendjüket, és hogy növeljék követőik számát.

A szélsőséges oldalak és csoportok létrehozói a Facebookon kiválasztják a célt, megalkotják az oldalt [page] vagy csoportot [group] és tagokat toboroznak (Peter és Olsson 2009). Bárki alapíthat ilyen csoportokat – a közösségi média egyik varázsa éppen a hozzáférhetőségében rejlik (Iványi 2014b) – és hívhatja követőit, hogy bejegyzéseket, képeket osszanak meg és vegyenek részt a fórumokon. Egy Facebook-oldal hasonló, azzal a különbséggel, hogy tetszést kell nyilvánítani⁷ ahhoz, hogy valaki taggá váljon.

Az ilyen csoportok, oldalak alapításának és a hozzájuk történő csatlakozásnak az egyszerű jellege folytán a legtöbb úgynevezett gyűlöletkeltő csoport kizárólag a kibertérben létezik (Meddaugh és Kay 2009).

Politikai szélsőségek és radikális iszlamofóbia a kibertérben

A Nottinghami Egyetem oktatója, Matthew Goodwin (2012) megállapítja, hogy minden, amit az ember a szélsőjobbról tudni szeretne, elérhető a világhálón. „A [szélsőjobboldali] aktivisták olyan mértékben vannak jelen az interneten, hogy immár gyakorlatilag lehetetlen nyomon követni az összes bloggert, Twitter-felhasználót és Facebook-oldalt, amelyek számukra a kommunikáció nélkülözhetetlen csatornáik lettek.”

A hírszerzési témákkal foglalkozó Paisley Dodds (2011) szerint is a világhálón több ezer a szélsőbaloldali vagy szélsőjobboldali fórumok száma a Facebookon, a MySpace-en és a Twitteren kívül is. Csak Németországban a szélsőjobboldali csoportok közel ezer oldalt és 38 online rádiócsatornát üzemeltetnek, sok esetben további tagok toborzásának céljával.

A fajgyűlölő és xenofób személyek azért kerültek helyzetbe a közösségi média adta keretek között – az elsők között találjuk őket ott – mert előzőleg kiszorultak a hagyományos média színteréről. Amint erről fentebb szó esett, korábban kénytelenek voltak a szórólapokhoz folyamodni, most azonban már „online médiaértők:” kiterjedten vannak jelen a blogoszférában és a hozzászóló részlegekben. Dujisin (2011) egyenesen odáig megy, hogy: *„a várakozásokkal ellentétben a közösségi média térnyerésének fő haszonélvezői Európa-szerte a rasszista és idegengyűlölő csoportok.”*

Arra, hogy bizonyos témákat és kezdeményezéseket a közösségi oldalakon „túszul ejtenek” radikális felhasználók, megannyi példát találni. A német nyelvű „Keine Gnade für Kinderschänder” („Nincs kegyelem a gyermekmoleosztálóknak”) közösségi oldal esetében egy időben több mint 70 ezren nyilvánítottak szolidaritást a kezdeményezéssel, amennyiben a „Tetszik” gombra kattintást így értelmezzük. Idővel a Facebook törölte az oldalt, mert szélsőségesek a gyermekekkel szembeni visszaélések ürügyén saját propagandájukat terjesztették rajta, például a halálbüntetés németországi visszaállítását követelve (Kölner Stadt-Anzeiger 2011). Itt az enklávék „expanziójáról” van szó egy tulajdonképpeni csoportközi térben, elgondolkodtató szociológiai összefüggésekkel, amelyek jól rezonálnak Sunstein korábban ismertetett észrevételével.

⁷ Állandó, etikai szempontokat felvető kérdés, hogy szerencsés-e a „Like” („Tetszik”) gomb elnevezés a legnagyobb közösségi hálózaton, amikor gyakran a „tetszésnyilvánításkor” nem másról van szó, mint hogy valaki egyszerűen tájékozódni szeretne egy-egy csoport tartalmáról és azt követné, amire a nevezett gomb kattintását követően lehetősége nyílik.

Ha nyugat-európai szélsőségekről van szó, az egyik leginkább kirívó felvonulási területük az iszlámvita. Sunstein megállapítja, hogy 2001. szeptember 11. óta „exponenciálisan nőtt az iszlám világgal foglalkozó oldalak száma.” Példaként az islam-watch.org honlapot hozza, amely 88 iszlámellenes vagy radikálisan szekularizáció-párti oldalt sorol fel,⁸ olyan nyíltan iszlámellenes blogoktól, mint a Little Green Footballs, amatőr vita-fórumokon át a bangladesi kisebbségek emberi jogi kongresszusának oldaláig. A professzionizmus és igazmondás változatos szintjén álló források közti effajta tömeges összeköttetések (*linkek*) egyik eredménye a néha vitriolos támadások és a sokkalta felelősebb véleményírás közti határvonalak elmosása (Sunstein 2009: 60).

Goodwin (2012) szerint a digitális korszak négy értelemben változtatta meg a modern nyugat-európai szélsőjobb oldalt és az arról alkotott felfogásunkat. Mindenekelőtt előmozdította a hitelességre való törekvést. A közösségi média eszközei lehetővé tették, hogy a radikális csoportok, amelyeket valamikor azzal gúnyoltak, hogy „több betű van neveik mozaikszavaiban, mint ahány név a tagkönyveikben,” immár a hatalom és a befolyás pozíciójának imázsában mutatkozhatnak. Nagy-Britanniában a British National Party volt az első jobb-radikális politikai erő, amely felismerte a világhálóban rejlő potenciált. Sőt, a párt tudatosan arra biztatja követőit, hogy használják az olyan ún. „hashtageket,” mint a #nationalist, vagy a #BNP, vagyis egy olyan technikát, amelynek célja, hogy még nagyobb közönséget érjenek el (Dodds 2011). Annak ellenére, hogy a párt kudarcba fulladt, és inkább elutasítják, sikerült megtartania közel 160 ezer Facebook-követőjét, 2014. április óta harmadával növelve online „támogatói” számát. Ezzel immár megelőzik a kormánykoalíció-tag liberális demokratákat (kb. 101 500), igaz a fej-fej mellett haladó toryktól (kb. 251000) és a jobboldali populista, euroszeptikus UKIP-től (kb. 235000) még mindig lényegesen elmaradnak.⁹ Az iszlamofób utcai mozgalom, az English Defence League Facebook-követőinek száma pedig közel 30 ezer, esetükben erősödés az elmúlt hónapokban nemigen volt észlelhető.

Cass Sunstein (2010: 58) a mozgósító tevékenységgel összefüggésben a White Racial Loyalists oldalt hozza fel példaként, amely a BNP-hez hasonlóan nyíltan felszólítja az összes „fehér faji lojalistát,” hogy keressék fel a „csevegő szobákat” [chat rooms], szálljanak vitákba és toborozzanak új tagokat, helyezték el oldaluk URL-jét minden lehetséges helyre és olyan gyorsan, ahogy csak lehet.

Goodwin szerint a digitális korszak segített a szóban forgó csoportoknak abban, hogy támogatóik hűségét és érdeklődését megőrizték, és egy erős, kollektív identitás kifejlődjön – itt már egyértelműen „enklávéról” és csoportpolarizációról beszélünk. A virtuális közösségekre kulcsszerep hárul annak megértésében, hogy ezek a csoportok miként vonzzák inkább a világukba az embereket, mintsem kitzásítanak őket abból. Fontos, hogy amíg a nyilvánosság (vagy annak fő sodra) nevétség tárgyává tette eze-

⁸ Sunstein könyve 2009-ben jelent meg, jelenleg az islam-watch.org már „csak” nyolcvanegy oldallal áll kapcsolatban, amelyek jelentős része nem elérhető. Az említett Little Green nincs már a felsoroltak közt, ellenben van több már nevében is provokatív oldal, például a Crusade Media.

⁹ A politikusok esetében már más a helyzet: a párt éléről nemrég leváltott Nick Griffin Twitter-támogatottsága gyakorlatilag nem létezik – rendelkezik) követettsége ugyanakkor lényegesen elmarad a nagy pártok vezéréitől (David Cameron konzervatív politikust kb. 747000-en, Ed Miliband munkáspárti vezért pedig mintegy 334000-en követik.)

ket az embereket, a virtuális közösség egy sor közös értéket, normát, jelentést, történelemfelfogást kínál nekik. A virtuális közösség a mindennapi (offline) világból teljesen hiányzó szolidaritást, bajtársiasságot és mindenekelőtt kölcsönös elfogadást nyújt. Úgy érezhetik: nincsenek egyedül, megértik őket, a többiekkel „egyívásúak,” hasonlóan gondolkodnak. Példa erre a „Stormfront,” egy befolyásos oldal globális kitekintéssel, amely a neonácik egyik találkahelye. Ezt a fórumot egy aktivista „második otthonként” jellemezte. Az ilyen oldalak tükrében a szélsőjobb nem pusztán a választások megnyeréséről szól, hanem egy partikuláris hitrendszer és kollektív identitás erősítéséről, annak a jövő nemzedékek számára történő továbbörökítéséről is (Iványi 2014a).

Goodwin nyomán azt is elmondhatjuk, hogy a világháló támogatja a szélsőségek mozgósításának és kapcsolattartásának új alakzatait nemcsak a „kibertérben,” hanem a valós, „offline” világban is. Az online kapcsolattartás magától értetődik. Sunstein (2009: 60) megállapítja, hogy a világhálós felületen az ideológiai rokon oldalakhoz vezető linkeket találni. Például az Unorganized Militia, a White Racial Loyalists, és a White Pride World Wide oldalakat hozza, amelyek a következő oldalakra kalauzolnak: European Knights of the Ku Klux Klan, German Skin Heads, Aryan nations, Siegheil88, Skinhead Pride, Intimidation One, SS Enterprises, White Future.¹⁰ A Mathaba.net több mint háromszáz oldalt sorol fel, amelyek között találunk többek között pángermán fajvédő, skandináv nemzetiszocialista, okkultista, antiszemita, Ku Klux Klán, szkinhed stb. tartalmakat is.

Ami az „offline” mozgósítást illeti: talán a legjelentősebb példa erre a németországi „Immortal” csoport, amely 2011-ben jelent meg a közösségi média színterén. A Twitteren és más közösségi médiaalkalmazásokon szerveződve nem bejelentett gyűléseket rendez, ahol az aktivisták fehér maszkokat viselnek, fáklyákkal vonulnak fel városi területeken és szélsőséges rigmusokat skandálnak. Nem sokkal egy-egy gyűlést követően videók felkerülnek a Youtube videómegosztó portálra. A csoport erejét és támogatottságát érzékeltető, az ábrázolás a második világháború előtti nemzetiszocialista fáklyásmenetek világát idézi. Az észak-amerikai és nyugat-európai „dzsihadellenes” hálózatok szintén egyre nagyobb mértékben támaszkodnak a közösségi médiára nemzetközi tüntetések és gyűlések szervezésekor. Ahogy az első weboldalak alapításakor is történt, a szélsőjobb ismét bizonyítja, hogy innovatívabb, mint más politikai csoportok a digitális média előnyeinek hasznosításában (vö. Iványi, 2014a).

A nottinghami előadó észrevételeit¹¹ kiegészíthetjük még egy újabb elemmel is, amely a korábbiakkal összefonódik. Ez a gazdasági szolgáltatás funkció, amelybe bizonyos blogok például öltözék vagy kegy- és egyéb tárgyak árusításával bocsátkoznak, ily módon járulva hozzá egyfelől tartalmaik reklámozásához a mindennapi (offline) életben, másfelől anyagi bevételforrást is biztosítva ezen oldalak üzemeltetői számára, vagyis

¹⁰ Jegyezzük meg, hogy ennyiben talán pontatlan is „enklávéről” beszélni, hiszen a csoportok nem mindig és nem mindenki mástól különülnek el, és még ha nem is egy „makrocsoportról,” ám csoportok közötti együttműködésről, annak változatos megnyilvánulási formáival, mindenképpen beszélhetünk.

¹¹ A felsoroltakon kívül Goodwin szerint az azonnali kommunikációban rejlő erő visszahat magukra a szélsőségekkel foglalkozó kutatókra is, akik számos esetben kapnak személyes sértegetést, vagy vonják kétségbe kutatásaik motívumait épp ezeken az eszközökön keresztül. Ez nem annyira illeszkedik jelen írás gondolatmenetéhez, ezért ennek részletesebb bemutatásától most eltekintünk.

megteremtve fennmaradásuk és szerveződésük gazdasági alapjait is. Pontosan így járt el a németországi „Altermedia,” amikor alig leplezetten az elmúlt évek úgynevezett „dönergvilkosságait” népszerűsítő pulóvereket árult azzal a felirattal, hogy „Killer-Döner – nach Thüringer Art” (Gyilkos-Döner thüringiai módra) (Kölner Stadt-Anzeiger, 2011).

Ugyan kisebb visszhangot kiváltva, mint „túloldali” megfelelőik, ám a közösségi média adta szintéren megtaláljuk a radikális baloldali, marxista-leninista, maoista, trockista eszméket hirdető közösségeket, sőt akár a '70-es, '80-as években aktív terror-szervezetek radikális követőit is, akik vörös csillaggal, sarlóval és kalapáccsal és egyéb, a kommunista mozgalmakhoz köthető jelképek felvonultatásával hirdetik a vonatkozó eszméket. A Mathaba.net közel kilencszáz szocialista, anarcho-szindikalista, kommunista, marxista-leninista, trockista, maoista, zapatista stb. oldalt listáz, ami jóval magasabb, mint a szintén ezen az oldalon listázott neonáci oldalak száma. Megtalálhatók itt az osztályharcról, a kubai forradalomról, a partizán-mozgalmakról szóló ismeretterjesztő oldalak Marx és Engels-kiáltványokkal éppúgy, mint egy-egy szélsőbaloldali (munkás)part weblapjai. Csak elnevezésében 76 oldalt dedikálnak Marxnak, 39-et pedig Che Gueverának, ötöt pedig kifejezetten Fidel Castrónak.

A jelenség elgondolkodtató történelmi és szociológiai összefüggésein kívül, témánk gondolatmenetébe illeszkedve szintén párhuzamos, virtuális szubkultúrák létét jelzi – ezek ugyanis további csoportok, amelyekben kimutatható az enklávé jelleg.

A Vörös Hadsereg Frakcióhoz (Rote Armee Fraktion) vagy a Vörös Brigádokhoz (Brigade Rosse) hasonló zárt csoportok az érdeklődők csupán párszáz fős Facebook-fórumai (enklávék), viszont olyan, a „hagyományos” politikai elitől erőteljesen balra álló szervezetek követői, mint az Egyesült Királyságban a Socialist Workers Party, tízezres nagyságrendnek örvendő tábor előtt hirdetik a világhálón is antikapitalista, antifasiszta, imperialistaellenes napirendjüket és a forradalom ethoszát. A globális kitekintésű, például a vízfelhasználással kapcsolatos, illetve a helyi jelentőségű, például egy-egy személy magas végkielégítésével kapcsolatos megosztások mellett szakszervezeti tüntetéseken való részvételre történő felhívások is szerepelnek internetes tevékenységükben.

Szélsőséges esetekben ezeken az oldalakon olyan osztályellenes kirohanásokkal is találkozni lehet, mint „halál a burzsoáziára!” – ahogy ezt egy, a bizonyos szubkultúrákban ikonikus Che Guevara képet profilképként beállító felhasználó teszi a „Communism” Facebook-oldalán.

Az oldalak nemzetközi, globális kitekintését jelzi, hogy az Anarcho-Communism oldalon található megosztások és a kísérő hozzászólások derogáló tartalmakkal és jelzőkkel illetik nemcsak például az Amerikai Egyesült Államok déli államaiban élő, vidéki fehéreket (redneck), hanem az ukrán nacionalista Jobb Szektort és az Iraki és Levantei Iszlám Államot is.

Tehát távolról sem állítható, hogy a világháló csak a szélsőjobboldali eszmék találkahelye lenne.

A radikális környezetvédelem¹² online jelenléte

Ezt a mozgalmat az „offline” mindennapi valóságban olyan, vezér nélküli ellenálló szervezetek testesítik meg, mint az Earth First!, amely közvetlen cselekvés ötletére esküszik Földanya védelmében, beleértve a polgári engedetlenséget, és az “ökotázt”¹³ (Manes 1990). Az Earth Liberation Front (ELF) és az Earth Liberation Army (ELA) ez utóbbi eszközt alkalmazzák céljaik elérése érdekében (Finlay, 2003).

Manes (1990) a radikális környezetvédők közé sorolja a “földfelszabadító” (earth liberationist), anarcho-primitivista, az állatfelszabadító, a bioregionalista, a zöld anarchista, a mélyökológus, az ökopszichológus, az ökofeminista, az újpogány, a harmadik utas, a globalizációellenes és antikapitalista csoportokat is.

Ezek az oldalak és csoportok online közösségi hálózatok szférájában olyan, általában tízezres nagyságrendű tagsággal felvértezett enklávék, archetipikus visszhangkamrák, amelyek saját szubkultúráikba záródnak. Saját nyelvzettel, szimbólumokkal, jellemző sajátos szokásokkal, szabályokkal, meggyőződésekkel, amelyek egy speciális értékrendhez kötődnek.

E csoportok adminisztrátorai változó aktivitással gondolják a tagok e rendszerbe foglalt megnyilvánulásainak irányát és jellegét, ahogy ez más csoportok esetében is történik az online közösségi hálózatokon.

A több mint 45 ezer fő által követett Deep Green Resistance oldal figyelemfelkeltő, gondolat(ébresztő), a környezetszennyezés elleni fellépésre felszólító (*wake-up call*), a kihalás szélére jutott állatfajok mellett demonstráló, vagy éppen a női egyenjóság mellett lándzsát törő tartalmakat, a legitimációs ősök (például Nelson Mandela vagy Malcolm X), vagy az ügyet támogató tudósok és hírességek (pl. Chuck D) idézeteit osztja meg. Igen tevékenyen: az elmúlt egy hónapban napi átlagosan hat „bejegyzéssel.”

Természetesen az online közösségi hálózatok adta keretek lehetővé teszik azt is, hogy egy-egy konkrét, releváns eset köré szerveződjön egy világhálós mozgalom. Erre példa a Save Rosia Montana nyílt csoport, ami a verespataki aranybánya elleni tiltakozás online fóruma lett, immár (2014. augusztus 13-án) 13835 fős tagsággal. Bemutatózó szövegéhez mellékelten egy hatpontos „etikai kódexet” tüntet fel az oldal, amely egyebek mellett óva int a bányával közvetlenül össze nem függő politikai ügyek megtárgyalásától, ám arra ösztönöz, hogy olyan, saját felületekkel rendelkező, ám az oldal szempontjából sem érdektelen témákat – mint a palagáz ügye, vagy a Hamisítás elleni kereskedelmi megállapodás kérdése – a tagok beszéljék meg a bányával együtt.

¹² A radikális környezetvédelem (*angolul: environmentalism*) a nagyobb és már évtizedek óta politikai képviselettel rendelkező, környezetvédő mozgalom egy alulról szerveződő ága – amely ökocentrikusságában nem ismer kompromisszumot és emiatt elszakadt a mainstream zöld „mozgalmaktól” is – továbbá a mögöttes ideológia elnevezése.

A radikális környezetvédelmi mozgalom arra törekszik, ami a tudós Christopher Manes megfogalmazásában: “egy újfajta környezetvédelmi aktivizmus, amely tabudöntőgető, megalkuvást nem ismerő, elégedetlen a hagyományos természetvédelmi politikával, adott esetben törvénytörő is.” A radikális környezetvédelem feltételezi a vallás és filozófia nyugati eszméinek újragondolásának szükségességét (beleértve a kapitalizmust, a patriarchátust és a globalizációt), adott esetben a természet “újraszentelése” és az ahhoz való visszatérés által (Manes, 1990).

¹³ Különbőféle környezetvédelmi indítékkal végrehajtott szabatázsakciók elnevezése

Szintén túlmutat az oldal lokális vonatkozásain az, hogy a tagok nemzetközi eseményekről (pl. a Marlin kanadai aranybányához kapcsolódó halálesetek Guatemalában) szóló híreket osztanak meg szolidaritásból.

Egy-egy ilyen esetben nem is annyira enklávékról van szó: sokkal inkább olyan fórumokról, amelyekre a globális kitekintés és a nemzetközi, vélt vagy valós párhuzamok iránti érdeklődés jellemző, tulajdonképpen szubkulturális alapokon és ezek befogadóak más tartalmakkal.

A radikális iszlám a világhálón

Az elmúlt időszakban rég nem látott érdeklődés övezte az Iraki és Levantei Iszlám Állam (IÁ) dzsihádistá szervezet megjelenését nemcsak a mindennapi (offline) világban, hanem a kibertérben is. A szervezet – amelynek genezisééről, támogatóiról különben számtalan mendemonda kering éppen az online közösségi hálózatokon, amint arra a jordániai író, Málík al-'Utāmina (2014) is utal – élénk visszhangot vált ki a teljes világhálón, amint erre a bevezetőben is utaltunk. A Youtube a szervezet arab nyelvű nevének keresőszavaira például körülbelül százezer találatot ad a feltöltött videók között, aminek persze jelentős része inkább hír, dokumentumfilm, amely jobbra távolságot tart az IÁ-tól, sőt elítéli azt. Ám saját himnuszuk és doktrínáik is láthatók a mozgóképeken, ahogy az önjelölt kalifa, al-Bagdādi szónoklatai ('u'ba) is, némelyik több ezres nézettséggel rendelkezik.

Bár gyökeret eresztett az a nézet is – amelyet az egyiptomi tárcacikkíró és politikus Abdelnabi Abdel-Sattar (2014) is oszt – hogy a közösségi média eszközei éppenséggel segíthetnek féken tartani a radikális iszlamista mozgalmakat, az elmúlt évek tapasztalatai egészen mást sejtetnek a politikai szociológiával foglalkozó libanoni professzor, Nadim Mansouri szerint.

Mansouri rámutat, hogy az iszlamista mozgalmak mindig is nagy figyelmet fordítottak a tagok toborzására és hálózataik kiterjesztésére. Ezek a csoportok nagy hasznát látják az azonnali és ingyenes internetes kommunikációnak a világ muszlim közösségeinek elérésében. Ez lehetővé tette az iszlamista szervezetek számára, hogy eszméiket, gondolatrendszereiket helyzetbe hozzák azt követően, hogy a szekuláris és nyugati eszmék világszerte gyökeret eresztettek a kulturális és információs intézményekben.

Az iszlamista mozgalmak mindenesetre nemcsak a tömegek elérése érdekében használják az internet-szolgáltatások adta lehetőségeket, hanem arra is, hogy a hagyományos média felügyeleti sugarán túl tevékenykedjenek a növekvő nemzetközi és belföldi szabályozás közepette. A szerző megállapítja, hogy a média új formái többé már nincsenek kitéve a hivatalos cenzúráknak azokban az országokban, ahol az ilyen mozgalmak megjelentek. Ez a jelenség is növelte a politikai iszlám népszerűségét különféle csoportok, például a fiatalok körében.

Az iszlamista mozgalmak világnézeti alapjai szintén fontosak – folytatja Mansouri. Keretrendszerük konkrét kérdésekre összpontosít, azokat egyfelől a pozitív változások, másfelől a tekintélyelvű rendszerektől való megszabadulás körébe helyezve, szélsőséges esetekben azzal a végső céllal, hogy feltámasszák az iszlám kalifátust. Ezek a mozgalmak a világháló által szólítják az Istenhez a tömegeket, azaz egy olyan médium segítségével,

amely olyan előnyökkel büszkélkedhet, amelyekkel más médiumok nem rendelkeznek.¹⁴ Az iszlamisták jól kihasználják a modern technológia előnyeit, Mansouri egyenesen odáig megy, hogy: az internet immár átvette a mecset szerepét olyan műveletek tekintetében, mint a részvétel, a képzés, a toborzás és a vezetők és a tagok közötti kommunikáció. Ez a kommunikáció nagyon magas népszerűsége telt szert, rokonszenvezők tömegeit vonzva és mudzsáhidokat toborozva.

Ami a további funkciókat illeti: számos ilyen oldal, például az islamonline.net bizonyult sikeresnek abban, hogy hírekkel és általános információkkal szolgáljon az iszlámról, az iszlám törvénykezésről és a vallásjogi döntésekről (fetvákról). Az oldalon felsorolt célok között szerepel az egység kötelékeinek erősítése, az összetartozás érzés felkeltése a muszlim közösség soraiban, az önbizalom és a remény erősítése köreikben, a tudás művelésének és kicsérelésének előmozdítása, beleértve a nemzetközi szinten zajló, arab és muszlim érdeklődésre számot tartó fejleményekről való tudást és a tudatosság terjesztését is (Mansouri, 2014).

Végül konkrét példaként Mansouri a hírhedt nemzetközi terrorszervezetet, az al-Kaidát hozza fel, amely ugyan a radikalizmus skálán igen távol – és szélre – esik a fenti iszlamista mozgalmaktól, ám szintén az újmédiát használja arra, hogy erősödjön. Megalapította saját „produktív vállalatát” asz-Szaháb néven, amely Oszama bin Láden videóit és beszédeit terjeszti a terrorszervezetről és a dzsihádról szóló média- és kereskedelmi anyagokkal egyetemben. 2005 és 2006 között az al-Kaida képes volt jelentősen növelni elkészített videóinak számát. 2006-ban az asz-Szaháb ötvennyolc hang- és képanyagot tett közzé. 2007-ben pedig több mint kilencven volt az általuk készített anyagok száma, amelyeket több mint 4500 dzsihádistá oldal közölt. A múltban az al-Kaida kézben juttatta el videóit a televíziós csatornákhöz, ahol azokat megvágták és igényeiknek megfelelően átszerkesztették. Most viszont a terrorszervezet anyagai teljes tartalmát feltölti számos oldalra és fórumra annak érdekében, hogy elkerülje a cenzúrát. Az al-Kaida és a virtuális közösségek közötti kölcsönhatások a tartalomeloszlás drámai növekedésévé lényegültek át.

Ignatius (2014) megállapítja, hogy a fentebb említett Iszlám Állam nemcsak „gyorsabb és fiatalosabb” a régi al-Kaidánál, hanem azon a közösségi médiában való jártasságban is túlszerez, ugyanis magas rangú tagjai jelen vannak a Twitteren, az arab és az angol mellett német, indonéz, török és más nyelvű felhasználói fiókokat is „üzemeltetve.”

Sunstein (2009: 75–76) szerint nevetséges lenne a terrorizmust (akár az iszlámot, akár valami egész más referenciapontnak tekintőt) az új kommunikációs technológiáknak tulajdonítani. Ám kétségtelenül jelen vannak a terrorizmusban azok a szociális dinamikák, amelyeket fentebb tárgyaltunk, például a néhányakat befogadó, (mindenki) mászt kizáró napirendekben visszaköszönő csoportpolarizáció. Néhány oldalt a világhálón kifejezetten a terrorizmus támogatására hoztak létre, vagy legalábbis arra, hogy azt rokonszenves színben tüntesse fel. Maguk az al-Kaida tagok is használják az új technológiákat, hogy a hasonlóan gondolkozó emberek közötti vitákat ösztönözzék. Ennek

¹⁴ A közvélekedés szerint az egyik legfontosabb különbség az újmédia és az általa idővel egyre inkább kiszorított hagyományos médiumok között ezen túlmenően az, hogy nemcsak informál, hanem lehetővé teszi az azonnali, kétirányú kommunikációt, egyesíti az interaktivitást a korlátlan tartalomkörrel, az elérhető nagy közönséggel, a kommunikáció globális természetével (Livingstone 1999: 65).

fényében láthatjuk, hogy a terroristákat és a szélsőségeket gyakran egyfajta „torz ismeretelmélet” jellemzi: keveset tudnak a világról, ám az a kevés, amit mégis, az nagymértékben azoktól származik, akik az ő már meglévő nézeteiket felerősítik.¹⁵

Ha van valami, ami közös az olyan dzsihádisták szervezetek, mint az Iraki és Levantei Iszlám Állam oldalain és az olyan iszlám fundamentalista oldalakban, mint a Hizb at-Tahrir, vagy az Ansar Beit al-Maqdas Facebook-csoportok, azok bizonyos témák. Mindhárom esetben állandó témát képez az ‘umma (vagyis a teljes muszlim közösség) fenyegetettsége, a nyugati (politikai, katonai és gazdasági) beavatkozások az iszlám világban, valamint a palesztin-ügy, amely most egy olyan országba visz minket a Közel-Keleten, ahol drámai mértéket ölt a szélsőséges oldalak száma és tartalmaik uszító jellege, különösen a 2014. július 8-án kirobbanó gázai fegyveres konfliktussal karöltve csak erősödik.

Szélsőséges online tevékenység Izraelben

Ami az izraeli szélsőjobboldali aktivistákat illeti, számukra a közösségi média az „ördög játszótere [...] valóságos menedékhely a gyűlölet számára” – véli Richard Silverstein az izraeli-palesztin közeledésnek szentelt progresszív cionista Tikun Olam blog alapítója. A Haaretz napilap szerint a gyűlölködés három legkirívóbb példája „A zsidók bosszúja,” a „Mi mindannyian a terroristák halála mellett vagyunk” és az „Izrael népe bosszút követel” elnevezésű¹⁶ csoportok voltak, amelyek már nem érhetők el, ám témánk szempontjából (is) tanulságosak, ezért látjuk szükségesnek bemutatásukat. Más online közösségek, például a Halál a Hamaszra vagy a Palesztin terroristák reneszánszukat élik az újabb gázai konfliktus kiéleződése nyomán.

Silverstein részletesen bemutatja az első két oldalt. Előbbi tele volt képekkel, amelyek kórházi ágyakon vérző fejű palesztinokat ábrázoltak, akiket összeverték, miután köveket dobáltak, vagy zsidó lányokat próbáltak elsábítani; a bűncselekmények feltelezettek, a bűnösség azonban bizonyos; ha palesztinokról van szó, az „állítólag” nem létezik. Ezek az oldalakon számos fotót találunk palesztin személyautók és egyéb palesztin tulajdon megrongálásáról, amelyekkel trófeákként büszkélkednek az ún. „árcédulás támadások” elkövetői¹⁷. Van kép palesztin otthonokra Molotov-koktélt dobáló

¹⁵ Az előbbi fejezetben már érintőlegesen szóba kerültek a terrorizmus online térnyerése megakadályozását célzó nemzetközi fellépések. Ezek az ENSZ Biztonsági Tanács 1624-es határozatára vezethetők vissza, amelynek 2006-os elfogadását követően az uniós belügyminiszterek Londonban egy, a terrorizmus elleni határozatos programot jelentettek be. A program egy új, az európai muszlimok közötti radikalizálódást és toborzást megfékező jogi keretet tartalmaz. Ezt követte 2007 novemberében az Európai Bizottság ajánlása, amely három új büntetőjogi tényállást javasolt: terrorista cselekedetekre való felhívás, azok végrehajtására való toborzás és kiképzés. Már korábban, 2005-ben az Európai Bizottság közleményt adott ki, amely figyelmeztetett az „erőszkos, radikális csoportokkal való érintkezések egyszerűségére” az egyetem, a média és az internet (chat-szobák, gyűjtő hangú cikkek olvasása stb.) által. „A média szerepet játszhat a terrorista szervezetek tagtoborzásában azáltal, hogy felületet biztosít a terrorista nézeteknek és – különösen az internet közvetítésével – megkönnyíti a radikalizálódott egyének közötti kapcsolattartást” (Fekete 2009: 106).

¹⁶ Hozzávetőleges fordítás az eredeti héber csoportnévből.

¹⁷ Az úgynevezett „árcédulás támadások” egy olyan, a fundamentalista izraeli telepések által folytatott taktika, stratégia és vallott doktrína, amelyek lényege a telepek elleni intézkedések és járulékos károk „meg-

elkövetőről, tűzkárokat okozó incidensekről, szudáni menekültjogokért tüntető menekülteket érő támadásokról, és dicsőítő dicsőítik az ámokfutó terrorista Baruch Goldsteint vagy a hozzá hasonló szélsőségeket. (például „Mily boldogok lehetünk, hogy életünkben adatott nekünk egy ilyen [nagyszerű] Baruch!”)

A „Mi mindannyian a terroristák halála mellett vagyunk” oldal palesztin „terroristák” meggyilkolását ünnepli, olyan hangzatos felhívásokkal, hogy „tudod-e like-olni [terroristák izraeli] gyilkosait?” A meglehetősen aktív (napi 8-10 megosztás) oldalon megtalálni azoknak a képeit, akikkel az izraeli biztonsági erők végeztek, a csoporttagok pedig éljenzik a biztonságiakat, akik megmentenek a könnyörtelen terroristáktól. A sugallt tanulság: „a halott palesztin a jó palesztin.” Az egyik képen palesztin „emberrablók” képeit árasztják el vérszomjas hozzászólások, egy másik két büszke telepesszélsőségest ábrázol, amint a biztonsági szabályzatot megsértve szivárognak be a Templomhegyre, arcukon nagy mosollyal annak tudatában, hogy feszültséget szítanak, és gerjesztik a konfliktust a helyet igazgató Waqf-fal. Silverstein leírásában a csoporttagok földrajzilag igen messzi országokból is gyűjtenek információkat, hogy muszlimgyűléstüket kielégítsék, így például egyikük egy kínai vasútállomás elleni ujjur támadásról oszt meg egy héber nyelvű újságcikket: „Muszlimok kegyetlenül (amennyire csak ők tudnak lenni) lemészároltak 29 lakost. Gyanú: muszlim terror.” Silverstein konklúziója: nevezzük mindezt annak, ami: zsidó terrorizmus, amely nyíltan semmibe veszi Izrael állam törvényeit, uszít és gyűlöletet kelt a palesztinokkal szemben (Silverstein, 2014).

A már szintén nem elérhető „Izrael népe bosszút követel” csoport, amely izraeli tizenévesek elrablása és meggyilkolását követően alapult és két nap alatt július elején több mint 35 ezer taggal rendelkezett. A csoport tagjai főként tizenévesek és katonák, akik vérbosszút követelő, vagy gyűlölködő képeket osztogattak meg, eleget téve az adminisztrátorok kérésének, akik arra bátorították a csoport tagjait, hogy küldjenek magukról képeket, amely kifejezi a csoport napirendjét és a nevében sugallt üzenetet. Ezek közül néhány képaláírás így szól: „Az arabok gyűlése nem fajgyűlölet, hanem érték.” Nem mindenki osztotta ezeket a véleményeket, ám az ellentétes véleményen levőkkel a csoporttagok hamar vitába szálltak a hozzászólások között (Baharir, 2014). A bemutatott oldalak esetében is jellemző az ideológiai rokon oldalakkal való együttműködés, mindjárt a tartalmak kölcsönös megosztása formájában. A „Mi mindannyian a terroristák halála mellett vagyunk” például rendszeresen közli a „Mi mindannyian Hanin Zoabi¹⁸ deportálását akarjuk” oldal képeit és a más palesztinellenes felületeken megjelenőket is.

fizettetése” a palesztin lakossággal vagy az izraeli biztonsági erőkkel, és amelyek főként találmokra elkövetett erőszakcselekményekben nyilvánulnak meg.

¹⁸ Hanin Zoubi Izrael állam törvényhozásának első arab származású képviselője, aki arab pártlistáról jutott be a Knesszetbe.

Magyarország és a szomszédos országok

Magyarországon már hosszú hagyományokra visszatekintő toposz a radikális jobboldal aktív jelenléte a világhálón, illetve a közösségi médiában. Az önmeghatározása szerint nemzeti radikális Jobbik 2014. március 10-én bejelentette, hogy követőik 222 ezer fős tábora révén immár a Facebook legnépszerűbb magyarországi pártja. Hivatalos oldaluknak azóta (tehát negyedév elteltével) már összesen több mint 280 ezren nyilvánítottak tetszést.¹⁹ (A többi parlamenti párt közül az Együtt-PM-nek 198 ezer, a Fidesznek 183 ezer, az MSZP-nek 124 ezer, az LMP-nek közel 41 ezer, a KDNP-nek pedig mintegy 4 ezer szimpatizánsa, követője van a Facebookon. Hasonlóan: a pártelnök Vona Gábort – akinek Facebook-oldala közel 261 ezer követővel rendelkezik – támogatottság terén csak Orbán Viktor miniszterelnök előzi meg, az ő támogatása körülbelül 323 ezer, másoké, Mesterházy Attiláé 220 ezer, Bajnai Gordon 137 ezer követőt számlál, míg Schiffer András 18 ezer felett jár.)

Bejegyzéseikben általában programjuk köszön vissza: a megélhetés, a rend, az elszámoltatás vissza-visszatérő meta-témák, egyszer-egyszer kiegészítve ezeknél szűkebb kategóriákkal, mint például a nyugdíjmelés, a devizahitelek ügye vagy a közbiztonság. Beszámolnak a párt tevékenységéről, például lakossági fórumokról vagy tisztújító kongresszusokról és a párthoz kötődő civil szervezetekhez, például hagyományörzőkhöz kapcsolódó eseményekről.

Első ránézésre üzeneteik tartalmilag nem különböznek a többi politikai erőéitől, ám az új, nemzeti konzervatív arculat szellemében nagy szerepet kap a történelmi szimbólumrendszer és ikonográfia. Ugyanakkor, ha a kibontakozó hozzászólásfolyamot nézzük, ott már találkozni politikailag nem korrekt, gyűlölködéssel teli kirohanásokkal is, halálbüntetésre való felszólításokkal az oldal vendégei részéről.

Formailag pedig sok tekintetben még oldaluk korszerűbb is politikai riválisaik felületeinél: jellemző az élénk audiovizualitás (kampányjáró utak filmes dokumentációi) és a legújabb trendek követése (például felhívások úgynevezett „szelfik” készítésére).

Jellemzően aktívak: napi megosztásaik száma a jelen tanulmány elkészülte előtti egy hónapban 0 és 3 között mozgott, napi 2.1-es átlaggal, ami nagyjából megfelel a többi párt aktivitásának, és természetesen jóval alacsonyabb, mint az országgyűlési választásokat megelőzően tapasztalt 3,8-as átlag.

Egy radikális mozgalom, a Betyársereg jelenleg több mint huszonnégyezer követővel rendelkező, 2013. szeptember 30-án indult Facebook-oldala szerint a „*jelen problémáira a múlt eszközeivel, a betyárok mítoszával olyan választ ad, amelytől mindenki megértheti, miért is az a jelmondatunk: Ne bánts a magyart, mert pórul jársz! Vezetőnk képzett harcosként utat mutat katonáinak a sötétség erőivel szemben.*” Megosztásaik többnyire beszámolnak aktualitásokról, ismertetik a tevékenységükkel kapcsolatos híreket, az oldalt videóban közzétett felhívásokkal és mozgóképes erődemonstrációkkal gondozzák.

Rendszerellenes (vagy legalábbis ellenzéki hangvétellű), ironikus hangulatvétellű bejegyzések (például: „a felzárkóztatási politika első gyümölcsei már beértek”), illetve

¹⁹ Ha a „like”-olást, amely eredetileg tetszésnyilvánítást jelentett, támogatásként, nem pedig követésként értelmezzük természetesen.

vélt vagy valós nemzetközi trendekkel szembeni önmeghatározás (például: „a harcos az ellenség a pacifista a hős! Kifordult a világ magából, de mi nem hagyjuk magunkat!”) jellemzik az oldalt.

Hasonló radikális online tartalmak egyebek mellett a Magyarországgal szomszédos országokhoz köthető közösségi hálózatokon is megjelennek.

A Facebookon a román szélsőjobboldali, sovinszta szervezet Noua Dreapta nevét 21 oldal viseli, és számtalan ideológiailag kapcsolódó, személyként regisztrált oldalt is találni. Esetükben általában logójuk és szimbólumuk, a kelta kereszt – általában zöld háttérrel szerepel, ami utalás a két világháború között tevékenykedő, Vasgárda színére, amely szervezet szellemi örököseiről van szó – szerepel profilképként.

Ahogy magának az „anyaszervezetnek” is, ezen oldalak (valójában „online helyi tagozatok” különböző vidékekre, városokra irányultan) bejegyzéseinek fő célpontja a romániai magyar kisebbség, a romák, a homoszexuálisok és a kisebbségben lévő vallásos csoportok. Hívószavaik a „nemzeti önazonosság, szellemi forradalom.” A Twitteren a szervezet oldala 16800 követőt számlál.

A szélsőségesen nacionalista, sovinszta magyarellenes ideológiájú Szlovák Nemzeti Párt zárt csoportjának bejegyzései rendre a szlovákiai magyar és cigány kisebbséget támadják.

Szintén több gyűlöletkeltő oldalt tartalmaznak a közösségi oldalak. Az Anti-Ungaria, Anti-Mad’ari vagy Anti-Tigani elnevezésű csoportok, amelyeket ugyan többnyire töröl a Facebook, időről-időre visszatérnek uszító hangnemmel, közösséget sértő becenevek használatával a csoporttagok részéről, illetve nemzeti jelképeket (zászló, címer) sértő képek megosztásával.

Összegzés

A világhálón, ennél fogva az online közösségi hálózatokon keringő, már-már kontextualizálhatatlannak tűnő és mérhetetlen tartalom nem kis mértékben ideológiai töltetű. Ez magától értetődő: ahogy a közvetlen társas érintkezés mindennapjai során, úgy digitális keretek között is életre kelnek és közvetítettnek ideológiák.

E tanulmány a radikális ideológiák széles spektrumának online jelenlétével kapcsolatban vizsgálta egyebek mellett a politikai szélsőségek, a radikális iszlám, valamint a radikális környezetvédő mozgalmak tevékenységét és funkcióit a kibertérben.

A cikk során gyakran idézett Cass Sunstein (2009) és saját megfigyelések nyomán úgy véljük, hogy ezekben az esetekben a társadalomlélektan által jól ismert csoportpolarizációs jelenségről, Sunstein szavaival élve „infomációs selyemgubókról” és „visszhangkamrákról” van szó, különösen az online közösségi hálózatok zárt csoportjai esetében.

Ezeknek ugyan csak töredékét alkotják „szélsőséges” (pl. terrorista vagy neonáci) oldalak, ezek ezért talán aránytalanul nagy figyelmet is szentelt nekik a tanulmány, az azonban bizonyos, hogy a kibertérben nem beszélhetünk egységes szóláspiacról, amint azt a politikai szélsőségek világszerte, a radikális iszlám, vagy éppen a radikális környezetvédő mozgalmak online példái jelzik.

Sunstein alapul vett tézisével némileg szembehelyezkedve úgy véljük, hogy nincs szó a világhálós nyilvánosság széttörededeződéséről („kiberbalkanizáció”), hiszen az talán

soha nem is létezett, ugyanakkor megalapozottnak véljük a feltételezést, hogy a csoportpolarizáció. és a számos „enklávé” empiriája a viághálón párhuzamos kibertereket eredményez. Inkább az mondható el tehát, hogy a kérdéses folyamatok tükrében nincs kibontakozófélben egy olyan, a techno-utópisták vízióiban gyakran visszaköszönő nyilvánosság, amelynek a világháló és az online közösségi hálózatok adnának otthont.

Azt, hogy helytálló-e maga a széttöredeződést sejtető „kiberbalkanizáció” kifejezés, amikor a világháló inkább egyszerűen nem áll össze integráns egésszé, definíciós alapokon kétlem, ám egyetértünk a szerzővel abban, hogy a csoportpolarizáció létező jelenség, visszhangkamrák jöttek és jönnek létre, amelyek párhuzamos, talán a végtelenben sem összetartó, adott esetben egymással vajmi kevés kapcsolatban álló szubkultúrák meglétét sejtetik.

Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy mindezt egy világhálós „weimarizálódásként”²⁰ vagy egyszerűen a plurális világnézetek sokszínűségeként érdemes-e fel fogni, meghaladja e tanulmány kereteit és a tények és értékek állandóan változó állapota, egyszersmind a világháló újszerűsége miatt talán nem is lehetséges. E tanulmány minden társadalmi pánikkeltő szándék nélkül Cass Sunstein nyomdokain pusztán arra kívánta felhívni a figyelmet, hogy a világháló a csoportpolarizáció miatt egy olyan dezintegrált szóláspiác, ahol különféle radikális csoportok (szubkultúrák) főként – ha nem is kizárólag – magukkal kommunikálnak és állnak kapcsolatban.

Irodalom

- Adelnabi Abdel-Sattar (2014): Social media can help curb radical Islamists. *Asharq al-Awsat Online*. Elérhető: <http://www.aawsat.net/2014/01/article55327159> (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.)
- Baharir, Ruth Perl (2014): Israelis launch Facebook campaign calling for 'revenge' of teens' murders. *Haaretz*. Elérhető: <http://www.haaretz.com/news/national/1.602661> (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.)
- Daniels, Jesse (2009): *Cyber racism: White supremacy online and the new attack on civil rights*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Dodds, Paisley (2011): English Defense League, Inspiration For Norway Shooting, Relies On Facebook To Recruit Members. *The Huffington Post*. Elérhető: http://www.huffingtonpost.com/////english-defense-league-using-facebook_n_913235.html? (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.)
- Dujisin Zoltán (2011): Social media harnessed by the far right. *Al Jazeera Online*. Elérhető: <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2011/05/2011524134758420138.html> (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.)
- Fekete, Liz (2009): *A suitable enemy. Racism, migration and Islamophobia*. London: Pluto Press.
- Festinger, Leon (1954). A theory of social comparison processes. *Human relations*, 7(2), 117-140.

²⁰ Amely értelmében az internet és az online közösségi hálózatok egy olyan „radikális kakukk fészket” alkotják, amely idővel kilöki onnan a többi szubkultúrát és átveszi az uralmat az egész világhálón. A kérdést egy e cikk során több ízben idézett korábbi tanulmányom veti fel, bővebben l. Iványi, Márton (2014): Széttöredeződő nyilvánosság? Az online közösségi hálózatok és a radikalizmus. *Jel-Kép*, 2014/1. szám.

- Goodwin, Matthew (2012): We must respond to the far right's web threat. *The Guardian*. Elérhető: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2012/aug/07/respond-far-right-web-threat> (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.)
- Hightower, Ross és Sayeed, Lutfus (1995): The impact of computer-mediated communication systems on biased group discussion. *Computers in Human Behavior*, 11 (1995): 2.
- Ignatius, David (2014): Fighting the Islamic State will require patience. The Daily Star Lebanon. Elérhető: <http://dailystar.com.lb/Opinion/Columnist/2014/Aug-18/267483-fighting-the-islamic-state-will-require-patience.ashx#axzz3Al2yMtVw> (Utolsó letöltés: 2014. szeptember 7.)
- Iványi, Márton (2014a): Széttöredezett nyilvánosság? Az online közösségi hálózatok és a radikalizmus. In: *Jel-Kép* 2014/1. szám. Elérhető: http://communicatio.hu/jelkep/2014/1/ivanyi_mar-ton.htm (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.)
- Iványi, Márton (2014b): Közösségi média: a nyilvánosság elektronikus agorája vagy posztmodern panoptikum? In: *Médiakutató* 2014. nyár. Elérhető: http://www.mediakutato.hu/cikk/2014_02_nyar/10_kozossegi_media_hatalom.pdf (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.)
- Kay, Jack & Meddaugh, Priscilla, Marie (2009): Hate Speech or "Reasonable Racism?" The Other in Stormfront. *Journal of Mass Media Ethics* 24 (4): 251-268.
- Kölnner Stadt-Anzeiger (2011): Neonazis entdecken Social Media. Elérhető: <http://www.ksta.de/politik/extremismus-neonazis-entdecken-social-media,15187246,12026552.html> (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.)
- Manes, Christopher (1990): *Green Rage: Radical Environmentalism and the Unmaking of Civilization*, Boston: Little, Brown and Co.
- Mālik al-'Utāmina (2014): Islām al-Facebook yatalāab binā. *Al-Quds Al-Arabi*. Elérhető: <http://www.alquds.co.uk/?p=206476> (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 18.)
- Mansouri, Nadīm (2014): Social media allows radical Islamism to spread. *Asharq al-Awsat*. <http://www.aawsat.net/2014/01/article55327162> (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.)
- McNamee, L.G., Peterson, B.L., Pena, J. (2010). A call to educate, participate, invoke, and indict: understanding the communication of online hate groups. In: *Communication Monographs* 77: 257-280.
- Moody, Mia (2012): New Media-Same Stereotypes: An Analysis of Social Media Depictions of President Barack Obama and Michelle Obama. 2012. Elérhető: http://www.ibiblio.org/nmediac/summer2012/Articles/obama_facebook.html (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.)
- Noelle-Neumann, Elisabeth (2001): *Die Schweigespirale: öffentliche Meinung – unsere soziale Haut*. München: Langen Müller Verlag.
- Perry, Barbara és Olsson, Patrik (2009): Cyberhate: the globalization of hate. *Information and Communications Technology Law*. (18) 2: 185-199.
- Radó Sámuel (1912): Politikai frázisok és jelszavak. A radikalizmus. In: *Nyugat*. Elérhető: <http://www.epa.hu/00000/00022/00097/03123.htm> (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.)
- Silverstein, Richard (2014): Israel's war on Facebook. *Dissident voice*. Elérhető: <http://dissidentvoice.org/2014/03/israels-war-on-facebook/> (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.)
- Spears, Russell, Martin Lee és Stephen Lee (1990): De-individuation and group polarization in computer-mediated communication. *29 British J. Soc. Psych* 121.
- Der Standard (2006): Ein avantgardistischer Spürsinn für Relevanzen. *Der Standard*. Elérhető: <http://derstandard.at/2372764> (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.)
- Sunstein, Cass (2009): *Republic.com 2.0*. New Jersey, Princeton University Press.
- Taylor, J. és MacDonald, J. (2012): The effects of asynchronous computer-mediated group interaction of group processes. *Social Science Review*: 260-274.
- Vinokur, A. és Burnstein, E. (1974): Effects of partially shared persuasive arguments on group induced shifts: A group problem-solving approach. In: *Journal of Personality and Social Psychology*: 305-315.

- Wallace, Patricia (1999): *Psychology of the Internet*. Cambridge University Press.
- Wallerstein, Immanuel (2010): *Bevezetés a vilárendszer-elméletbe*. Budapest: Eszmélet Kis-könyvtár.
- Williamson, L., és Pierson, E. (2003): The rhetoric of hate on the internet. Hateporn’s challenge to modern media ethics. *Journal of Mass Media Ethics*, 18: 250–267.
- Yardi, Sarita és Danah, Boyd (2010): Dynamic Debates: An analysis of group polarization over time on Twitter. In: *Bulletin of Science, Technology and Society* 30 (5): 316–27
- Younge, Gary (2012): Who thinks about the consequences of online racism? *The Guardian*. Elérhető: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2012/jul/12/consequences-of-online-racism> (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.).